

ҲОЗИРГИ ЗАМОН ЭРОН НАСРИДА ҚУРЪОНИЙ ВА ИСЛОМИЙ МОТИВЛАР

Турдиева Ойдин Зафардиновна,

Тошкент давлат шарқшунослик институти ф.ф.д.

Калит сўзлар: Эрон, ҳикоя, аёллар адабиёти, Важиҳе Сомоний, исломий мотивлар ва образлар, Қуръон.

Ҳозирги замон Эрон адабиётида, хусусан, ҳикоянависликда жаҳон адабий жараёнларига хос янги бадиий тамойиллар намоён бўла бошлагани мутахассисларга маълум. Эрон ҳикоясига янги мавзулар, янги талқинлар, воқеликни тасвир этишда психологизм, модернистик усуллар, мифлаштириш ва бошқа услубий воситалар кириб келди. Ҳикоянавис аёллар ижоди ривожланди.

Замонавий Эрон насрининг шиддат билан ривожланиб бориши шарқшунос адабиётшунослар олдига насрни оммалаштириш ва таҳлил қилиш билан боғлиқ янги вазифаларни қўяди.

Ҳозирги замон эрон адабиётида ҳажвий, эртаксимон, маиший, сиёсий ҳикоялар билан бир қаторда диний мавзудаги ҳикоялар алоҳида ўрин эгаллайди. Бу ҳолатни 1979 йилги инқилобдан кейин адабиёт ва санъатда диннинг ўрнига аҳамият берадиган ва бу борада адибларни тарбиялайдиган расмий *Ислом тафаккури ва санъати идораси* ташкил этилиши, унинг фаолияти натижаси дея изоҳлаш мумкин. Инқилоб асрлар мобайнида давом этган шох ҳукмронлигига якун ясагани натижасида мамлакат ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маданий ҳаётида катта ўзгаришлар содир бўлганлиги кузатилади. Бу ўзгаришлар Эрондаги адабиётга ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Бир томондан бу ўзгаришлар инқилобдан кейинги дастлабки йилларда маданий-маънавий ҳаётни исломлаштириш тамойили кучайганида намоён бўлса, сўнгги ўн йилликларда адиблар ижодида бу босимдан чиқиб янги мавзулар, шаклий-услубий изланишлар, воқеликни янгича тасвирлашга интилиш тамойиллари

кучайганлиги эътироф этилади. Мана шу ўтган давр мобайнида Эрон насри сифати билан ҳам ва миқдори билан ҳам ўзгарди.

XX аср 90-йилларидан кейин Эрон ҳикоянавислигининг ўзига хос хусусиятларидан бири адабиёт майдонига аёл ёзувчилар янги авлодининг кириб келиши бўлди. Улар Симин Донешвар, Шахрнуш Порсипур, Ғаззолэ Ализода, Гули Тараққий каби ўз ижодий фаолиятларини ислом инқилобидан олдин бошлаган адибаларнинг анъаналарни давом эттириб, аёл ижодиётини янада бойитдилар.

Бугунги кунда самарали ижоди билан Эрон ҳикоячилиги тараққиётига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшиб келаётган адибалардан бири Важиҳе Али Акбари Сомонийдир⁶ В.Сомонийнинг ҳикояларида ҳам исломий мотивларнинг турли шаклларда қўлланилишига (исломий ғоялар, исломий образлар) гувоҳ бўлишимиз мумкин. Адибанинг “ترا من چشم در راهم” (“Кўзларим йўлингда”) ҳикоялар тўпламидан жой олган “زیر باران” (“Ёмғир остида”) ⁷ номли ҳикояси ана шундай ҳикоялар жумласидандир. Ҳикоя сюжетини бош қахрамон – Аёлнинг кўкрак беи саратонига чалиниши билан боғлиқ

⁶У 1976 йили Техронда таваллуд топган. Адабиёт майдонида ўтган йиллар узлуксиз ва сермахсул фаолияти давомида турли нашриётлар билан ҳамкорликда “پلهای شکسته” (“Синган кўприклар”), “عطر یاس” (“Настарин ифори”), “مثل یک رویا” (“Бир туш каби”), “پرستوها” (“Қалдирғочлар”), “عروس آسمان” (“Осмон келини”) номли бир қатор ҳикоялар тўпламларини чоп эттирди. Унинг ҳикояларида нафақат эронликлар ҳаётининг миллий колорити, балки кундалик ҳаётнинг турли ташвишларини бошидан кечираётган инсонларнинг ички кечинмалари, кайфияти жонли тасвишлаб берилган. ⁷وجیهه علی اکبری سامانی. تورا من چشم در (2008) ص 99 راهم. (مجموعه داستان) تهران 1387

ходисалар ва уларнинг қаҳрамон руҳиятига таъсири тасвири ташкил қилади. Ҳаёт унга ҳеч қачон ёришмас зимистон бўлиб кўринади.

*Худо...Худо...Менинг Худойим қаерда? Бошимни кўтараман. Осмон кузги шафақ хиралигида кулранг булутлар орасидан кўриниб туради. Ёмғир ҳиди келаяпти, лекин ер ҳалиям қуп-қуруқ. Балки Худо ўша булут парчалари ортидан менга қараётгандир ё дарахт шоҳлари тепасидан. Балки, ҳали ёғиб улгурмаган ёмғир томчиларидадир. Онам доим айтардилар: Худо бўйнингдаги қон томирингдан ҳам сенга яқинроқдир.*⁸

Айнан юқоридаги жумлалардан муаллиф позицияси сезила бошлайди. Аллоҳ таоло Куръони каримда: **“Агар бандаларим сендан Мени сўрасалар, Мен, албатта, яқинман. Дуо қилгувчи менга дуо қилганда, ижобат қилурман”**, деган (Бақара сураси, 186-оят).

Бу оятда Аллоҳ таоло Ўз бандаларига яқин эканлигини баён қилмоқда. Ҳадис имомлари Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадиси шарифда ҳам шу маъно бор. У киши айтадиларки, “Пайғамбар алайҳиссолату вассалом билан ғазотда эдик. Тепаликка чиксак ҳам, пастликка тушсак ҳам, баланд овоз билан такбир айтиб борар эдик. У зот бизга яқинлашиб келдилар-да: “Эй одамлар, ўзингизга раҳм қилинг. Сиз карга ёки ғойибга дуо қилаётганингиз йўқ, балки эшитувчи, кўрувчи Зотга дуо қилаёпсиз. Сиз дуо қилаётган Зот сизга минган уловингизнинг бўйнидан ҳам яқин”, – дедилар”.⁹

Ҳикоя сюжетидан илгари сурилган асосий ғоя Яратганнинг бандаларига яқинлиги ва Ундан доимо умид қилиб яшаш кераклигидир. Юқоридаги мисолда гувоҳи бўлганимиздек адиба ҳам айнан шу мазмунни бош қаҳрамон тилидан ифода этмоқда.

Ушбу ғояни очиб беришда қўшимча сюжет чизиғи: автомобиль билан боғлиқ бахтсиз ҳодиса воқеаси киритилади.

Кўчаларни тушкун ҳолатда кезиб юрган бемор аёлнинг кўзи беихтиёр рўпарасида турган ёш эркак ва аёлга тушади. Улар бахтли, бепарво, хушчақчақ, кулиб боришар эди. Аёл бу жуфтликка ҳаваси келар, яна хаёллар оламига ғарқ бўларди. Шу пайт тўсатдан машина ушбу жуфтликдаги эркак билан кетаётган аёлни уриб кетади. Эркак эса додлаб қолади. Бу бахтсиз ҳодиса бир томондан қаҳрамон аёлни саросимага солса, иккинчи томондан унинг “кўзларини очади”, қаҳрамон руҳиятида катта ўзгариш содир бўлишига сабаб бўлади:

*Ҳаммаси бир лаҳзада содир бўлди, бир онда. Ахир, аёлнинг ўлганига қандай ишонай?! Мана шу бир неча лаҳза олдин (аёл) ҳасратли нигоҳларим қаришисида лавлаги еяётган эди-ку. Кулаётган эди. Йўлда кетаётганди, шодликдан чақнаб турарди. Энди бўлса уни ўлди дейишяпти ва мен бунга ишонишим керак? Ахир, қандай қилиб ишонай? Ишонолмайман. Оҳ, Худойим!... Менга нимани кўрсатмоқчи бўлдинг? Нимани тушунишим керак? Бу воқеа, бу ҳодиса, у аёл, бу тақдир...*¹⁰

Ислом динида ҳар ишда бир ҳикмат бор деб эътиқод қилинади. **“Эй, Раббимиз, албатта, Сен Ўзинг қудрат ва ҳикмат соҳибидирсан.”** (Мумтаҳана сураси, 5-оят)

“У қудрат ва ҳикмат соҳибидир.”(Жумъа сураси, 3-оят).

Яъни йўлда содир бўлган мана шу бахтсизликда ҳам ҳикмат, ибрат бор. Айнан шу бахтсизлик туфайли аёл ўзига ибрат чиқариб олади.

Саратонга чалинган аёлнинг кўз ўнгида содир бўлган автоҳалокат туфайли аёл бошига тушган дарддан тузалишга эса ҳали умид борлигини англаб етади.

Докторнинг овози узоқлардан келади, кейин яқинлашади. Яқин-яқин ва шунчалар баланд ва қаттиқки, уни гўё ҳамма эшитаётгандек туюлади:

Барчамизнинг ҳаётимиз ҳам ва ўлимимиз ҳам Худонинг қўлида. Ҳар бир инсон тақдирида қанча ёзилган бўлса, шунча яшайди, на кўпроқ ва на камроқ. Сен шунга ишонгинки, токи У хоҳламаса,

⁸ صوجيهه على اكبرى سامانى. تورا من چشم در راهم 103

⁹ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. Тошкент 2012. 1-жуз. 168-бет.

¹⁰ صوجيهه على اكبرى سامانى. تورا من چشم در راهم 105

ҳатто, агар энг кучли тўфон кўтарилса ҳам дарахтдан бир япроқ ҳам тушмайди...¹¹

“Унинг илмисиз бирор япроқ ерга тушмайди” (Анъом сураси, 59-оят).

Маълумки, ҳикояда жанр талабидан келиб чиққан ҳолда роман ё повестда бўлганидек ҳаётнинг кенг кўлами, характерлар тараққиёти кўрсатиб берилмайди. Лекин, мазкур ҳикояда характер ривож кузатилади. Ҳикоя бошида ҳаётдан умидини узган, касаллиги туфайли тушкунликка тушган аёлда яшашга бўлган ишонч, касалликка қарши кураш туйғуси пайдо бўлади, руҳидаги тушкунлик тарқалиб кетади. Зеро, дардни ҳам шифони ҳам берувчи Аллоҳ таоло эканлигига эътиқод қилиш, касалликка таслим бўлмасдан, уни даволашга киришиш – бу Аллоҳ таолога таваккал қилишнинг зидди эмаслигини билиш ислом шариаатида даволанишга оид одоб ва ҳукмлар жумласидан ҳисобланади. “Ёмғир остида” ҳикояси бемор инсонда яшашга ишонч, куч, соғломларга эса ибрат беради. Бу ҳикоя тағмаъносидида **“Албатта, Аллоҳ эшитгувчи ва билгувчи зотдир”** (Анфол сураси, 17-оятдан) ояти мазмунини ётади, яъни У қилинган дуо, илтижоларни эшитади ва дуо қилувчиларга ёрдам беради.

Важиҳе Сомонийнинг яна бир – “ایستگاه آخر” (“Охирги бекат”) ¹² ҳикоясида ҳам исломий образга мурожаат қилинган. Адиба мазкур ҳикояда реал воқеага ўзининг инсон умри, ҳаёт ўткинчилиги, ўлим каби қарашларини кўчма маъно ва мистик унсурлар киритиш орқали ифода этган. Важиҳе Сомоний ҳаёт моҳияти ва ўлим мавзусидаги “Охирги бекат” ҳикоясида инсон ҳаётининг якуни, қачон ва қай ҳолатда келиши номаълум бўлган – ўлим ҳақлигини ёритишга ҳаракат қилган. Дарҳақиқат, ҳар қандай умрнинг ниҳояси ўлим билан якун топади. Ёзувчи бу масалани ёритишда бошқа ёзувчилардан тубдан фарқ қилган ҳолда, ўзига хос сюжет, образ ва услубдан фойдаланган.

“Охирги бекат” ҳикоясининг бош қаҳрамони катта ташкилотнинг обрў-эътиборли раҳбари. У ўз кабинетида, ўз креслосида оёқларини столга қўйиб, сигарет чекиб ўтирган ҳолати билан бошланади. У гўё мана шу хонада ҳукм сураётган жимжитликка ҳукмрон. Мана шу хонага фариштанинг кириб келиши ҳикоянинг асосий моҳиятини очишга ёрдам беради. Бу ҳолат реал воқеаларга сирлилик бахш этади.

Раҳбар хонасида ўтирар экан ногаҳон ижозатисиз бегона бир кимсанинг кирганини ҳис этади. Ким раҳбарнинг рухсатисиз хонага киришга журъат этдийкин?

Бу бегона – жон олувчи фаришта Азроил эди. Хўш, фаришта нима дегани? Фаришталар ўзига хос олам бўлиб, биз улар ҳақида фақат Қуръон ва саҳиҳ ҳадислар орқалигина тўғри маълумотлар ола биламиз. Фаришталар нурдан яратилган, хоҳлаган шаклга кира оладиган ва доимо ибодат қиладиган Аллоҳнинг гуноҳсиз бандаларидир. Уларнинг ичида тўрт фаришта: **Жаброил, Мекоил, Исрофил ва Азроил (а.с)** энг улуғларидир. Уларнинг ҳар бирига маълум вазифа юклатилган. ...Азроил(а.с)нинг вазифаси Аллоҳнинг буйруғи билан жон олиш.¹³

Қаҳрамон ҳар қанча қудратли бўлмасин, ўлим фариштасининг қаршисида уни ожизлик ҳисси чулғаб олади.

Ҳикоя қаҳрамони кутилмаган ташрифдан асабийлашади ва жуда кўрқади. Ёзувчи унинг бундай ҳолатга тушишини турли “бўшашди”, “жуда кўрқиб кетди”, “музлаб кетди”, “титроқ турди”, “кўркув зўридан тили айланмай қолди”, “ўт бўлиб ёнарди” каби иборалар орқали тасвирлаб берган.

Абу Ҳомид Ғаззолийнинг “Ихёу улумид-дин” (“Дин илмларини жонлантириш”) асарининг “Ўлим фариштаси билан учрашув онларидаги ҳасрат” бўлимида Қуръон, ҳадис ва солиҳ салафларнинг сўзлари асосида келтирилган ривоятларда айтилишича,

¹¹ صوجيهه على اكبرى سامانى. تورا من چشم در راهم 105

¹² ص98 ترا من چشم رد داهم. وجيهه على اكبرى سامانى. تهران 1387

¹³ Ирфон тақвими. 2007/1428 (IV) 81-бет.

ўлим фариштаси Аллоҳнинг ибодатидаги банданинг жонини олишда чиройли тусда кўринар ва аксинча, фожир кишиларнинг жонини олишда эса жуда кўрқинчли суратда намоён бўлар экан.¹⁴ Бизнингча, В.Сомоний ўлим фариштасининг киёфасини тасвирлашда мана шу ривоятларга таянган, чунки қаҳрамон Азроилнинг ҳайбат ва салобатидан ўзида ниҳоят даражада кўрқув туяди. Қаҳрамон ва ўлим фариштаси ўртасида суҳбат бошланади. “Охирги бекаат” ҳикоясида диалог ҳикоя ғоясини очиб беришнинг асосий унсури ҳисобланади. Ёзувчи бош қаҳрамон ва унинг ягона суҳбатдоши Азроилнинг ўртасида бўлиб ўтган диалог орқали, бош қаҳрамоннинг ички кечинмаларини акс эттирган.

Ҳикоя бош қаҳрамонининг буйруққа бўйсунмасдан, уни кечиктиришга ҳаракат қилиши, унга бир муддат беришини сўрашини В.Сомоний бўрттиришлар, сифатлашлар орқали акс эттирган. Адиба бу тасвирлар орқали ҳикоя қаҳрамонини ўзи билмаган ҳолда жуда аянчли аҳволга тушиб қолганини очиб берган.

В.Сомоний ҳикоядаги Азроил ва бош қаҳрамон ўртасидаги диалог орқали Қуръони Каримнинг **“Айтинг: “Сизлар қочаётган ўлим, албатта, сизларга йўлиқувчидир!”** (Жумъа сураси, 8-оят) ояти мазмунини баён қилмоқчи бўлади.

*“Азроил олдинга бир қадам ташлади...Янада яқинроқ келди, яқин ва яна яқин...Энди Азроилнинг баланд қоматининг сояси узундан-узоқ хаёллар дунёсига гарқ бўлган, даҳшатдан қўрқиб кетган раҳбар юзига тушган эди. Эгилиб кўзларига тикилди. Киши ўзига келди ва бир кичкина ҳаракат қилишга, бирор сўз айтишга ҳам улгурмай қолди. Бошқа ҳеч нарсани тушунмади!”*¹⁵

Ҳикоя қаҳрамони шу тариқа бу дунёдан кўз юмади. Ҳикоя ечими қаҳрамоннинг Азроилга бўйсунishi, тақдирга тан бериши билан якунланади. Шу йўсинда, адиба қаҳрамоннинг

тириклик чоғининг сўнгги лаҳзаларини, унинг қай тарзда ўлим топишини тасвирлаб беради.

Важиҳэ Али Акбари Сомоний ижодида жамиятнинг ижтимоий муаммоларига бағишланган ҳикоялар билан бир қаторда умумбашарий, фалсафий-диний муаммоларга бағишланган, исломий мотивлар қўлланган ҳикоялари ҳам кўп. Умуман олганда, адиба ҳар бир ҳикояга иймон-этиқод ва поклик каби диний фалсафа таъсирида ёндашади.

Шубҳасиз, ҳар қандай бадий асар тарбия воситаси. Яхшиликка умид, ёмонликка нафрат, ҳаётга муҳаббат, Тангрига бандалик туйғусини адабиёт воситаси билангина маромига етказиб тарбиялаш мумкин. Адабиёт ғояни тарғиб этиш ва дунёқарашни ёйишнинг бир шаклидир. Важиҳэ Сомоний исломий этиқод ғояларини тарғиб этишда ўз асарларида диний мотивлардан кенг фойдаланади ва шу орқали ўз ўқувчиларига бу синов дунёсидан қандай яшаб ўтишни аниқлашга йўналтиргандек бўлади.

¹⁴ Қаранг: Абу Ҳомид Ғаззолий. Ўлимни эслаш китоби. Т. 2004. 46-59-б.

¹⁵ 96 ترا من چشم رد داهم. وجيهه على اكبرى (2008) ص سامانى. تهران 1387

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. وجیهه علی اکبری سامانی. تورا من چشم در راهم. (مجموعه داستان) تهران 1387 (2008).
2. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол.-Тошкент: 2012.
3. Ирфон тақвими, 2007.
4. Абу Ҳомид Ғаззолий. Ўлимни эслаш китоби. -Т.: 2004.

Турдиева О. Коранические и исламские мотивы в современной иранской прозе. В статье рассматриваются исламские и коранические мотивы в рассказах современной иранской писательницы Вазихе Сомони. Также раскрываются высокие духовные ценности коранических текстов в рассказах автора.

Turdiyeva O. The Koranic and Islamic motives in the modern Iranian prose. The article discusses Islamic and Koranic motives in the stories of the modern Iranian writer Vazhye Somoni. It also discloses high spiritual values of the Koranic texts in the author's stories.